

*Воронкова О.М.,**д.е.н., професор,**професор кафедри фінансових ринків,**Університет державної фіскальної служби України**Моренець В.М.,**студент,**Університет державної фіскальної служби України*

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено основні детермінанти пенсійного забезпечення в Україні і світі. Проаналізовано сучасний стан пенсійного забезпечення в процесі реформування пенсійної системи України, а на цій основі обґрунтовано пропозиції щодо його покращення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсійна реформа, пенсія, пенсійні виплати, Пенсійний фонд.

Постановка проблеми. Успішне реформування національної системи пенсійного забезпечення є важливою запорукою соціально-економічної та політичної стабільності в державі. Від того, наскільки ефективною і правильно організованою є пенсійна система, залежить добробут населення та стан економіки загалом.

Процес здійснення пенсійної реформи в Україні має складний і неоднозначний характер. Низький розмір пенсій, нерівномірний розподіл страхових виплат, постійна нестача коштів для виплати пенсій – ось далеко не повний перелік проблем, які постали перед державою та її громадянами в пенсійній сфері. Нині більшість українських пенсіонерів знаходиться за межею бідності. Тому основною метою пенсійної реформи має стати забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів, які протягом свого трудового життя сплачували пенсійні внески, не приховуючи своїх трудових доходів. Проте чинне законодавство про пенсійне забезпечення не вирішує нинішніх проблем і містить низку суперечливих та неоднозначних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиріч в наукових і політичних колах розвинених держав та країн, що розвиваються, розгортаються дискусії щодо реформування систем пенсійного забезпечення, у центрі яких перебувають пошук найефективніших його механізмів, створення багаторівневих взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних пенсійних систем, активне залучення приватного сектору та самих застрахованих до фінансування пенсійних витрат, залучення до процесу пенсійного страхування осіб, зайнятих на тіньовому ринку праці, створення комплексних інститутів соціального захисту пенсіонерів. Питанням реформування пенсійної системи у своїх працях приділяли увагу багато вітчизняних вчених, зокрема М. Бойко, Е. Лібанова, О. Макарова, Б. Надточій, А. Нечай, І. Кравченко, О. Палій, В. Сценко, М. Шаповал. Проблеми пенсійної реформи в Україні сьогодні обговорюють всюди. Проте дотепер як у науковій, так і в практичній сферах триває пошук найкращих рішень щодо ефективного реформування системи пенсійного забезпечення як на державному рівні, так і у світовому масштабі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новітні українські реалії, які характеризуються загостренням політичної та економічної кризи, зростанням соці-

альної напруги та погіршенням демографічної ситуації в країні, вимагають вжиття нагальних заходів щодо гідного пенсійного забезпечення для українських громадян. В роботі ми представляємо власне бачення сучасного стану пенсійного забезпечення в ході реформування пенсійної системи України.

Мета статті полягає в аналізі основних детермінант пенсійного забезпечення й обґрунтуванні на цій основі пропозицій щодо його вдосконалення в умовах провадження пенсійної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійне забезпечення – важлива складова соціального захисту населення, від якої залежать добробут громадян, соціальна стабільність та економічний розвиток суспільства. Проте в Україні воно не відповідає вимогам сьогодення, що зумовлено недоліками чинної пенсійної системи та недосконалим механізмом її фінансового забезпечення.

Розглянемо сучасний стан пенсійного забезпечення насамперед на тлі демографічної ситуації в Україні та світі. В Україні і світі продовжується негативна тенденція старіння нації. Пенсіонерів з кожним роком стає все більше. Якщо у 1991 р. частка українців, старших 60 років, становила 18,7%, то сьогодні – 22,1%. Згідно з оцінками демографів у 2036 р. частка пенсіонерів серед населення України досягне 30% і вдвічі перевищуватиме кількість молоді до 14 років. Схожа ситуація склалась і в сусідів України: у Росії частка пенсіонерів становить 29%, у Білорусії – 25% [1].

Нині в Україні на 10 млн. працюючих припадають 12 млн. пенсіонерів. Зазначимо, що розмір середньої пенсії в Україні становить тільки 33% від середньої зарплати, а середня заробітна плата на одну застраховану особу становить 7 351 грн. згідно з даними Кабінету Міністрів України на 30 вересня 2017 р. В інших країнах цей показник значно вищий. Так, у Великій Британії співвідношення між зарплатою і пенсією дорівнює 90%, у Польщі – 58%, у Білорусії – 42%, у Росії – 38%. Досить суттєво по різних країнах варіюється й вік виходу на пенсію.

Пізніше усіх на пенсію виходять японці – у 70 років. Однак при цьому слід враховувати, що жителі японських островів належать до довгожителів планети. Середня тривалість життя японців становить 83,7 років, поляків – 77,5, українців – 71,3, росіян – 70,5. В Україні жінки живуть в середньому на 10 років довше за чоловіків: 76,1 проти 66,3. За показником середньої тривалості життя Україна перебуває на 104 місці у світі [2]. З огляду на той факт, що середня тривалість життя чоловіків в Україні складає 66 років, у разі підняття пенсійного віку до 65 чоловіки отримуватимуть пенсію тільки протягом 1 року. Також зазначимо, що нині в деяких державах планується підвищення пенсійного віку для обох статей: в Росії – до 65, у Польщі – до 67, у США – до 69 років.

В Україні нині за межею бідності живуть близько 60% населення. Про це заявив постійний представник програми розвитку ООН в Україні Ніл Вокер під час презентації звіту ПРООН щодо людського розвитку. Україна цього року залишиться в десятці найбідніших країн за версією американського ділового видання "Bloomberg". У Bloomberg's Misery Index (індекс бідності чи знедоленості), який ґрунтується на прогнозах інфляції та безробіття для 65 країн у 2017 р., Україна займає 7 позицію з прогнозованим індексом 19 [3].

Середня пенсія в Україні, згідно з даними КМУ, становить приблизно 68 доларів (1 828 грн.) [4]. Водночас у країнах Євро-союзу пенсійні виплати в середньому становлять понад тисячу євро. Для більшості європейських пенсіонерів життя на пенсії – це справді відпочинок. Для більшості українських пенсіонерів – школа виживання. Європейські пенсіонери нормально харчуються, подорожують і займаються улюбленими хобі. Наведемо приклад Франції, яка за площею трохи поступається Україні, а за кількістю населення перевищує на 20 мільйонів осіб. Середній розмір пенсії француза становить близько 1 000 євро. Приблизно стільки ж отримують пенсіонери в Італії та Великобританії. Трохи менші пенсії у німців та іспанців. А у мешканців скандинавських країн розмір пенсій вищий. Найкраща ситуація у Норвегії, де середня пенсія становить 2 604 долари на місяць [5]. На цьому тлі країни Східної Європи, на жаль, виглядають бідно. Рівень пенсій в Білорусі, Польщі, Болгарії, Румунії нижче в рази порівняно із Західною Європою. І останньою в цьому списку є Україна. За розміром пенсій Україна не тільки відстає від розвинених країн, але й поступається колишнім республікам СРСР. Українські пенсіонери – одні з найбідніших не тільки в Європі, але й в усьому світі.

До речі, така ситуація в нашій державі була не завжди. До різкого обвалу гривні в 2014 р. розмір середньої пенсії складав приблизно 200 дол. США. Зараз загальна кількість пенсіонерів в країні досягла 12,3 млн. осіб. З них 8 млн. отримують мінімальну пенсію, яка становить 50% споживчого кошика, і знаходяться за межею бідності. Після того як пенсійний вік для жінок досягне 60 років (в 2021 р.), якщо тривалість життя не зміниться, жінки будуть жити на пенсії всього 16 років. Зараз в Україні в середньому чоловіки живуть на пенсії 6,3 років, жінки – 21,1.

В Білорусі середня пенсія за віком становить 157 дол. США. Живуть на пенсії чоловіки 5,6 років, жінки – 20,9. У наших сусідів за населення 9,5 млн. осіб кожен четвертий – пенсіонер. Після підвищення пенсійного віку на 3 роки (в 2016 р.) чоловіки будуть жити «на заслуженому відпочинку» всього 5,6 років, а жінки – 20,9. До цього чоловіки виходили на пенсію в 60 років, а жінки – в 55.

У Польщі середня пенсія складає 460 дол. США. В середньому чоловіки живуть на пенсії 8,2 років, жінки – 20,9. В Польщі чоловіки виходять на пенсію в 65 років, а жінки – в 60. Поступово до 2040 р. планується підвищення пенсійного віку для обох статей до 67 років. Розмір пенсії у Польщі досягає 60% середньої заробітної плати. У Польщі діють кілька рівнів пенсійної системи, при цьому брати участь у другому (накопичувальному) рівні можна за бажанням. Всі, хто отримувє пенсію нижче середнього рівня, мають низку пільг, зокрема на медичне обслуговування і придбання ліків, дотацію на оплату комунальних послуг та проїзд у транспорті.

У Франції середня пенсія становить 1 000 євро. У 2013 р. у Франції пенсійний вік підняли з 60 до 62,5 років і для чоловіків, і для жінок. Загроза економічної кризи змусила уряд Франції в 2017 р. розробити новий законопроект, що передбачає збіль-

шення пенсійного віку до 67 років. Повністю він запрацює з 2023 р. Згідно з даними ВООЗ у Франції чоловіки проводять на «заслуженому відпочинку» 19,4 років, а жінки – 25,4. Щоб розрахувати на максимальний розмір пенсії, необхідно відпрацювати не менше 40 років.

У США середня пенсія складає 1 200 дол. США. В середньому живуть на пенсії американські чоловіки 11,9 років, а жінки – 16,5. Пенсійний вік становить 65 років. Працюючи легально і відраховуючи гроші в державний пенсійний фонд, кожен громадянин США заробляє свою пенсію за 10 років. Загальна федеральна пенсійна програма (Social Security) охоплює майже всіх зайнятих у приватному секторі економіки. Крім того, в США активно діють недержавні пенсійні фонди, які дають змогу в кілька разів збільшити пенсію. Пенсіонери отримують більше 40% від своєї зарплати. Тим, хто заробляв мало, держава доплачує до рівня мінімальної пенсії (800 дол. США на одну людину, 1 100 дол. США на подружню пару). В середньому по всіх штатах розмір пенсії від держави становить 1 200 доларів. Цієї суми достатньо для нормального життя.

У Швейцарії сьогодні найвищий рівень тривалості життя серед країн Європи, а саме 82,5 років. У світі вище тільки у Гонконгу та Японії, де в середньому живуть по 83,5 років. У Швейцарії багато людей, які перейшли за 100 років. Мінімальна пенсія в Швейцарії складає 1 160 франків (1 056 євро), а максимальна – 2 320 франків (2 110 євро).

У Люксембурзі чоловіки і жінки можуть йти на пенсію в 60 років і мають право розраховувати на виплати в розмірі 87% від своїх колишніх зарплат. Середня заробітна плата в країні без урахування податків і зборів становить 4 300 євро. З 1960 р. рівень тривалості життя тут виріс більш ніж на 11 років.

У Швеції для пенсіонерів створені комфортні умови життя. Держава надає людям похилого віку багато преференцій, наприклад сплачує більшу частину їхніх витрат на медицину. Рівень пенсії в Швеції доходить до 80% зарплати.

Як свідчать офіційні дані Державної служби статистики України, середня тривалість життя в країні дорівнює 71,3 років. Цей показник для чоловіків становить 66,3 років, жінок – 76,1 років. Загальний показник країн Європи перевищує український на цілих 10 років. За останнє десятиліття Україна демонструє негативну демографічну динаміку. Ще на початку 2000-х рр. населення країни нараховувало більше 52 млн. жителів. Згідно з даними Державної служби статистики країни до кінця 2017 р. загальна кількість жителів дорівнюватиме 42,3 млн. громадян [6]. Таким чином, виходить, що кожного року населення країни знижується більш ніж на 100 тис. осіб. Основними причинами, що негативно впливають на кількість населення нашої країни і тривалість його життя, є масові міграційні процеси, безробіття, низький рівень життя. Зрозуміло, що миттєво збільшити середню тривалість життя в Україні нереально, але можна це зробити в наступних роках, якісно реформувавши економічну і медичну системи.

Також негативним моментом демографічної ситуації в Україні, що впливає на тривалість життя, є гаснуча з кожним днем народжуваність дітей. Через економічну нестабільність нормальні сімейні пари просто бояться народжувати дітей. З іншого боку, серед непевних сімей народження дітей для отримання відповідних виплат стало звичайним бізнесом.

Змінюючи умови життя для громадян України, забезпечивши безробітних робочими місцями, зробивши економічну складову життя стабільною, можна досягти позитивного приросту тривалості життя. Інакше кількість населення з кожним

роком буде знижуватися, що рано чи пізно призведе до демографічно-пенсійної кризи, що підтверджується даними рис. 1. Як бачимо, до 2010 р. працездатного віку досягало більше людей, ніж пенсійного, а з 2010 р. ситуація кожного року лише погіршувалася. Пік погіршення цієї ситуації прогнозується у 2018 р., коли кількість нових пенсіонерів буде на 283 тис. більше, ніж нових працюючих.

Далі ситуація буде покращуватися і має досягти оптимуму в 2030 р., бо саме на цей рік припадає максимум людей, яким має виповнитися 16 років (це діти, яким в 2014 р. був лише 1 рік), а кількість нових пенсіонерів буде, навпаки, мінімальною, бо в 2014 р. серед людей середнього віку мінімальною за кількістю була саме вікова група 44–46 років. Проте навіть за таких умов в 2030 р. мають бути 517 тис. нових працюючих та 611 тис. нових пенсіонерів, що майже на 100 тис. більше. Таким чином, за умови збереження чинного пенсійного віку кожного року співвідношення між кількістю працюючих і пенсіонерів буде погіршуватися з усіма негативними наслідками цього процесу. Під час аналізування вікової структури населення України у 2017 р. встановлено, що кількість населення віком 10–20 років в декілька разів менша за вікову групу населення 30–40 років, а вікова група 40–50 років теж менша за кількість людей передпенсійного віку.

Наступною ключовою проблемою української пенсійної системи є низькі відрахування до Пенсійного фонду насамперед через низькі зарплати. Розмір соціального внеску становить 22% від фонду оплати праці (ще 2015-го ставка була на рівні 37%, проте з січня минулого року її скоротили). Близько 40% працюючих українців офіційно заробляє мінімальну заробітну плату. Частина зарплати виплачується «в конверті», і податки з неї не відраховуються. Наступне рішення про підвищення мінімальної зарплати додасть до «скарбнички» Пенсійного фонду близько 15 млрд. грн., проте ситуацію це змінить несуттєво.

Старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень Л. Ткаченко впевнена, що проблема низьких пенсій – наслідок відсталості економіки України. За низьких зарплат не можуть бути високі пенсії. Як зазначає вчений, відсталість української економіки можна помітити навіть за структурою

зайнятості населення: кожен четвертий українець (3,5 млн. осіб) працює в сфері продажів [7]. Крім того, як кажуть експерти, чинна пенсійна система в Україні не відповідає головному критерію – справедливості. Так, середня пенсія судді становить більше 20 тис. грн., народного депутата – більше 15 тис. грн., а більше мільйона пенсіонерів отримують менше 1 600 грн. Крім того, у пенсіонерів, які раніше вийшли на пенсію, виплати менші. У 2008 р. коефіцієнт стажу (показник, який враховують під час розрахунку пенсій) з 1 збільшили до 1,35; старі пенсії не перерахували, а нові стали призначати з урахуванням нового показника.

Пенсії в Україні платяться з трьох джерел: з власних коштів Пенсійного фонду, з дотацій держбюджету на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду і позик з Єдиного казначейського рахунку. Згідно з оперативними даними ПФУ загальна сума видатків на пенсійні та інші заплановані виплати склала 222,9 млрд. грн. (без урахування проведеної у грудні 2016 р. виплати пенсій січня 2017 р. в сумі 10,4 млрд. грн.), що на 24,0 млрд. грн. більше порівняно з відповідним періодом минулого року. Одночасно з цим збільшились власні надходження ПФУ на 36,9 млрд. грн. З Державного бюджету України на фінансування пенсійних виплат надійшли 98,2 млрд. гривень. Станом на 1 листопада 2017 р. заборгованість Пенсійного фонду перед казначейством становить 48,1 млрд. грн. [8]. Цього року на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду передбачено 141,3 млрд. грн. В попередні роки ці суми були значно меншими, тому Пенсійний фонд брав позички у казначейства.

Перед казначейством стоїть питання, як Пенсійний фонд з дефіцитом у 141,3 млрд. грн. зможе повернути їм 48 млрд. грн. боргів, і це питання воно намагається вирішити ще з 2009 р. Сума заборгованості разом складає 189,3 млрд. грн. [9]. Латання «дірки» в пенсійній системі в 2016 р. обійшлося Україні в 21% всіх витрат державного бюджету. А через 20–30 років дотації Пенсійному фонду можуть скласти до 40% бюджетних витрат.

Видатки Пенсійного фонду України у 2017 р. становлять 156,15 млрд. грн., що на 10,69 млрд. грн. більше, ніж у минулому році [10]. Динаміку покриття дефіциту Пенсійного фонду України зображено у табл. 1.

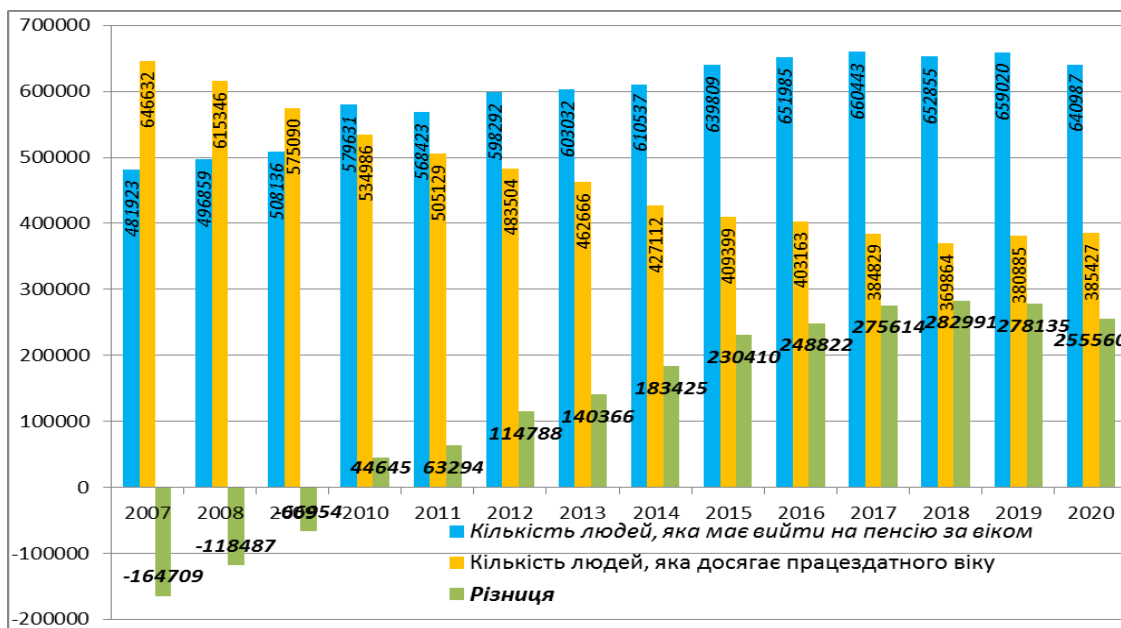

Рис. 1. Демографічно-пенсійна ситуація в Україні в 2007–2020 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

Динаміка покриття дефіциту Пенсійного фонду України

Видатки (дотації), млрд. грн.	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2017
	64	58	65	83	87	95	145	156

Джерело: побудовано за даними Пенсійного фонду України [8]

Згідно з даними табл. 1 динаміка дефіциту Пенсійного фонду є зростаючою, адже за останні 7 років видатки держави на покриття дефіциту ПФУ зросли більш ніж на 90 млрд. грн., а також ще мають тенденцію до збільшення в майбутньому.

Зазначене вище підтверджує тезу про те, що реально пенсійна реформа проводиться для того, щоб залатати дірки в Пенсійному фонді для отримання чергового траншу від МВФ. І робиться це не за рахунок зростання економіки, підвищення мінімальних зарплат і, відповідно, збільшення надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду, а за рахунок фізичного зменшення кількості потенційних пенсіонерів і зменшення майбутніх пенсійних виплат. Страховий стаж поступово підвищується з 15 до 35 років, а під час підрахунку суми пенсії використовується спеціальний коефіцієнт, який з 1 січня 2018 р. зменшується з 1,35 до 1. Якщо раніше право на пільговий вихід на пенсію у 55 років мали лікарі, вчителі та соціальні працівники, то зараз у них такого права немає. Проте, як і раніше, в 55 років можуть вийти на пенсію судді і прокурори, правоохоронці та військові. Більшості пенсіонерів виплати підвищили на 200–700 грн., що є мізерною сумою порівняно зі зростанням цін і тарифів. Проте і без того найбагатші пенсіонери з максимальними пенсіями отримали величезний бонус від підвищення максимального розміру пенсійних виплат з 10 740 грн. до 13 700 грн., який почне діяти з 1 січня 2018 р.

Висновки. Результати дослідження підтверджують, що ключовими проблемами системи пенсійного забезпечення в Україні є випереджаюче старіння нації та величезний перманентний дефіцит Пенсійного фонду. Тому назріло політичне рішення щодо швидкісного проведення пенсійної реформи для його зменшення, що є умовою отримання чергового траншу від МВФ.

Основними чинниками, що негативно впливають на пенсійне забезпечення в Україні, є низькі відрахування до Пенсійного фонду насамперед через низькі заробітні плати та зменшення кількості офіційно працюючих; високий рівень тіньової економіки; негативна демографічна ситуація; відстала економіка.

За результатами проведеного дослідження можемо запропонувати ключові заходи щодо удосконалення системи пенсійного забезпечення в ході провадження пенсійної реформи:

- розширення бази оподаткування ЄСВ насамперед за рахунок виведення зарплат з тіні та збільшення мінімальних зарплат;
- зменшення розміру спеціальних пенсій у вигляді довічного грошового утримання для окремих категорій громадян;
- проведення аудиту Пенсійного фонду, скорочення витрат на утримання його апарату і передачі фінансування невластивих йому виплат відповідним соціальним фондам;
- створення реєстру фізичних осіб, зокрема одержувачів соціальних виплат і пенсій, а також проведення верифікації одержувачів пенсій;
- запровадження якісних фінансових інструментів, в які будуть інвестуватися відрахування майбутніх пенсіонерів на другому рівні пенсійного забезпечення.

Отже, загалом реформування пенсійної системи в Україні сконцентроване на скороченні хронічного дефіциту Пенсійного фонду, осучасненні пенсійного забезпечення та підви-

щенні ефективності функціонування солідарного рівня пенсійної системи (зокрема, за рахунок своєрідного її поєднання з елементами накопичувальної системи), проте практично не торкається проблеми формування другого та третього рівнів пенсійної системи. Отже, пенсійну реформу важко назвати повноцінною системною реформою, яка кардинально змінить наявну систему пенсійного забезпечення. Також слід враховувати, що формування ефективної пенсійної системи потребує цілої низки реформ в суміжних сферах, зокрема економічній, податковій та соціальній.

Література:

1. Розмір української пенсії порівняли зі світовими показниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukr.media/ukrain/291310>.
2. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/en>.
3. Офіційний сайт "Bloomberg London" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bloomberg.com>.
4. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
5. Скільки отримують пенсіонери в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/1015840.html>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua>.
8. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua>.
9. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.
10. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

Воронкова Е.Н., Моренець В.Н. Пенсионное обеспечение в условиях реформирования пенсионной системы Украины

Аннотация. В статье исследованы основные детерминанты пенсионного обеспечения в Украине и мире. Проанализировано современное состояние пенсионного обеспечения в процессе реформирования пенсионной системы Украины, а на этой основе обоснованы предложения по его улучшению.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная система, пенсионная реформа, пенсия, пенсионные выплаты, Пенсионный фонд.

Voronkova O.M., Morenets V.M. Pension provision in conditions of Ukraine pension system reforming

Summary. In the article the main determinants of pension provision in Ukraine and in the world are explored. The current state of pension provision in the process of Ukraine pension system reforming is analyzed and on this basis proposals for its improvement are substantiated.

Keywords: pension provision, pension system, pension reform, pension, pension payment, Pension fund.